

Fodor Péter

Az atléta halála és a sporttörténeti emlékezet

<https://irodalmiszemle.sk/2020/06/fodor-peter-ujrajatszas-plusz-az-atleta-halala-es-a-sporttorteneti-emlekezet/>

Hogyan idézi föl Mészöly Miklós regénye a szovjet mintára átalakított intézményrendszerbe szervezett magyar sport mozzanatait? A mű első bekezdése szerint a főszereplő életének lezárulása (1953) és az elbeszélésaktus elindulása közötti időbeli távolság mindössze nyolc hét. Főhős és elbeszélő 1943-ban találkoznak először, szerelmi kapcsolatuk tíz évig tart, de a kikövetkeztethetően az 1920-as évek elején (valószínűleg 1923-ban)¹ született Őze Bálintnak a háború előtti életszakaszáról is értesülünk: az atléta ugyanis másodlagos elbeszélővé válva több részletben idézi föl kamaszkorát. Az elbeszélt idő megközelítőleg bő 15 év, a hangsúly a harmincas évek végére, a háború időszakára, valamint az ötvenes évek elejére esik. Az elbeszélésaktus „hosszát”, azt, hogy annak kezdő és záró pontja között mennyi idő telik el, nem tudjuk pontosan, de a zárlatban ezt állítja Hildi: „Sajnos, túl sokáig írtam ezt a krónikát – és elkéstem vele.” (165.) Az emlékezés, „nyomozás”, imagináció² által áthidalt távolság nemcsak a nem vonalszerű cselekményvezetés miatt változik, de azért is, mert az elbeszélő maga sem egy kirögzített, statikus időpontról tekint vissza (vele vagy tőle is telik az idő). Talán ez adhat magyarázatot arra, miért láttatja kifejezetten múltbelinek (tehát nem olyannak, mint ami még éppen most is „érvényben” van) a kommunizmus korszakának sporttámogatási praxisát:

„A levelek között volt egy friss másolat, erről muszáj külön írnom. A keltezése 1950. S csak pár sor az egész. Egy szinekura állásról van benne szó, amit *annak idején* – mint élsportolónak – neki is felajánlott a Sporthivatal. Ő meg udvariasan visszautasította. Amennyire a szövegből ki lehet venni, valami diszpécseriség lehetett ez egy alumíniumfeldolgozó üzemben, ahová nem kellett volna bejárnia, csupán a fizetésért. Ez különben *elég általános gyakorlat volt* sportvonalon – ha nem is éppen gusztusos. Bangó egyik bokszos barátja például egy év leforgása alatt – őrmesterből – ezredesi rangra emelkedett a Honvéd Egyesület tagjaként.” (21., kiemelések tőlem.)

Kétségtelen, hogy a Budapesti Honvéd fölépítésében élen járó honvédelmi miniszter, Farkas Mihály Sztálin halála után elveszítette tárcáját, s így az egyesület életébe való beleszólási lehetősége is

---

1 „Tizennégy évesek lehettek akkoriban, 37-ben készülhetett a felvétel.” Mészöly Miklós, *Az atléta halála – Saulus – Film*, Századvég, Budapest, 1993, 21. (A további lapszámokat ebből a kiadásból adom meg.)

2 „Hányszor próbáltam elképzelni: vajon mit érzett Bálint, mikor elrohant tőlem, s véletlenül rábukkant arra a pályára?” (32.) „Bálint olyan beleéléssel használt föl minden kiszögellést, tárgyat, hogy az igazi színteret elképzeltesse velem.” (53.) „Hogy leküzdjem a fáradtságomat, megpróbáltam elképzelni a darált parafát a futópálya alatt.” (58.)

lecsökkent,³ ugyanakkor az élsportolók álamatőr státusa, a szinekúra „intézménye” vagy épp a Honvédhoz tartozó sportolók katonai rangja ettől még megmaradt. Innen nézve az eltávolítás gesztusához egyszerre érthetjük oda a regény születésének idejét (az 1960-as évek elején mindez részben már tényleg a múlté), másfelől azt az írói szándékot, hogy az elbeszélt történet ne legyen egyértelműen hozzárendelhető egy historikusan azonosítható narratívához. A Mészöly-életmű alapos ismerője szerint a „regény cselekményének »jelen« ideje az 1950-es évek eleje, de az akkori időt, a korszak társadalmi és politikai problémáit csak halvány vízjelként érzékeljük.”⁴ A narrátori látószög megválasztása ebben nyilván szerepet játszik, Hildi, aki vallomása szerint „tétova adatgyűjtés[t]” végez, hogy „végre megismerje[...] azt, akivel tíz évig együtt élt[...]” (7.), kétségkívül nem a társadalmi-politikai miliőre összpontosító pozitívista életrajzíróként jár el, ugyanakkor a szöveget átszövő metaforahálózatban szabad sorsalakítás vs. determináció kiemelt szerepe nyilván nem független az odaérthető politikai kontextustól: „– Azt hiszem, hogy tévedsz. Nemcsak te, sokan még. Én is sokáig. De ez olyan világ, hogy semminek sincs határa. És sziget sincs benne. Ez egy olyan világ... – ismételte meg újra [Bálint], kicsit bizonytalanul, mintha őt is zavarná, hogy nem tudja magát jobban kifejezni.” (126.)

1952 és 1953, vagyis a regény kiemelt évei egyébként nevezetes időszakát jelentették a magyar sportnak: gondoljunk csak a számunkra rendkívül eredményes helsinki olimpiára vagy a Népstadion elkészülésére, melyhez társadalmi munkában a versenyzők is hozzájárultak,⁵ de a Szovjetunióból importált Munkára Harcra Kész nevű tömegsportmozgalomnak (melynek népszerűsítésében szintén szerepet kellett vállalniuk az élsportolóknak) is ez volt a csúcsidezőszaka, évente több százezren vettek részt benne. Minderről nem esik szó a könyvben: bár a helsinki stadion egy hasonlatban előkerül, de nem sporttörténeti vonatkozásban.⁶ Megtudjuk viszont, hogy 1953-ban Bálintot már az foglalkoztatja, hogy a leghosszabb futószámban kijusson majd a melbourne-i olimpiára, s Hildi többször is említi a „még el sem készült” ausztrál stadiont, de ennek az utalásnak talán inkább csak a jelentől való eltávolítás a szerepe (az atléta szintjén célképzetként és motivációként szolgál,⁷ az elbeszélésaktusra vonatkoztatva némileg anakronizmusként működve – ekkor valójában még a majdani olimpiai atlétikai stadion építése sem kezdődött el – a visszatekintés időbeli távolságát érzékeltető mozzanat), mintsem az, hogy „’56-os regényként is olvasható [...]

---

3 Vö. Glaub Krisztián: *Sport és/vagy politika. Farkas Mihály és a Budapesti Honvéd labdarúgó csapata*, Aetas 2015/4., 50–66.

4 Tüskés Tibor, *Mészöly Miklós és Erdély*, Új Forrás 2003/december, <http://www.jamk.hu/ujforras/031017.htm>

5 „A Bp. Honvéd 345 sportolója, a Bp. Dózsa 320 sportolója, a Bp. Vasas közel 100 sportolója és a Bp. Előre 105 sportolója bizonyította be e héten jó munkájával, hogy szívügyüknek tekintik a Népstadion építését. [...] A Honvéd, a Bástya és a Dózsa SE sportolói közös tereprendezési munkát vállaltak, az Építők SE tagjai pedig a Népstadion előterében lévő három épület lebontását és a bontási anyag elszállítását vállalták.” Népsport 1953. július 17., 1.

6 „Sokszor elnéztem onnét ennek a völgygerincnek az oválisát. Olyan volt, mint egy óriási kráterperem. A stadionok legfelső sora rajzol ki ilyen formát – a prágai meg a helsinki vagy a melbourne-i, ami még el sem készült.” (153.)

7 „Pedig olyan távoli volt már akkor Pici, Réka, minden. Prága is. Melbourne is. És mégis arra akart itt készülni; azt szánta búcsúversenyének, a marathont, az olimpiát.” (155.)

[p]olitikai allegóriaként”⁸ értelmezzük Mészöly művét. P. Simon Attila szerint az allegorikus olvasatot (melyben „Bálint alakja a »disszidensek« sokaságának megtestesítőjeként” tűnik föl) erősíti az is, hogy Bálint utolsó versenyére Prágába utazik, ahogy tették ezt a magyar olimpiai csapat tagjai, akik Ausztráliába prágai kitérővel érkeztek (az eredeti tervek szerint, melyeket a forradalom átírt, október 28-án és 29-én Ferihegyről repültek volna, de végül Budapestről busszal Csehszlovákiába indultak, s csak jelentős késéssel, novemberben tudtak repülőre szállni). Ehhez azonban érdemes hozzátennünk, hogy 1956. október végén és november elején a magyar atléták nem családtagjaikkal keltek útra, nem kísérte őket népes magyar drukkerhad és Prágában nem nemzetközi versenyen vettek részt (örültek, ha tudtak egyáltalán edzeni) – vagyis semmi nem úgy történt velük, ahogy a regénybeli futóval. Inkább talán az indokolja Mészöly helyszínválasztását, hogy a szovjet blokkon belül rendezett esemény esetében „hihető”, hogy Hildi is vele tart – ki is derül, hogy Bécsben természetesen nem volt vele. Talán nem teljesen indokolatlan fölvetni, hogy kézenfekvőbb módon válhatna „a »disszidensek« sokaságának megtestesítőj[évé]”, ha például maga is disszidálna (mondjuk nem térne vissza Bécsből) – ez viszont ronthatná a történet epikai hitelét, amennyiben 1950-től 1956-ig erre nem igazán volt példa a magyar élsportolók körében.

A külső utalásokkal való takarékoság egyszerre szolgálja Őze Bálint egyediségének, kívülálló karakterének, kiismerhetetlenségének hangsúlyozását, és járul hozzá ahhoz, hogy a sportnyelv többértelművé váljon.⁹ A fent idézet passzus pl. így folytatódik: „Ha véletlenül szóba került ilyesmi, nekem is azt mondta mindig, amivel a lemondó levelében érvelt – hogy kielégítően és függetlenül megél azokból az alkalmi edzői munkákból, amelyeket sportkörökben vállal (főképp ifi sportkörökben). De ez, persze, nem így volt. Én tudom, hogy nem.” A színekúrát elutasító, vagyis a szisztémán kívül maradó atléta – aki (tehetjük hozzá a regényen „kívülről”: szemben a Honvéd-színekben versenyző világklasszis Iglói-tanítványokkal) nem a kor vezető egyesületének tagja (hanem a budai Dózsának), „lebontásra ítélt” pályára jár edzeni, s akinek fontos, hogy megdöntse saját ezer yardos rekordját, ami „olyan nevetséges »hobbi«, amire nemcsak a trénerek legyintenek, de a drukkerok is” (38.) – történetéhez Mészöly saját és pályatársai sorsából is meríthetett. Innen nézve akár annak is jelentőség tulajdonítható, hogy író és főhős egyazon generációhoz tartozik, s Bálint ifikkal foglalkozik, az újholdasok pedig „akkoriban” főként gyermek- és ifjúsági szövegeket ad(hat)nak közre – az efféle biografikus áttűnések közé tartozik az is, hogy az atléta sógornője bábszínész, abban a világban dolgozik tehát, melyet Mészöly, aki 1951

---

8 P. Simon Attila, „az izmaik ölelkeztek egymással”. *Az eleven testek megjelenésének szerepe Mészöly Miklós Az atléta halála című regényében* = „folyékony szobor vagy szilárd szökőkút”. *Tanulmányok Nemes Nagy Ágnesről és más újholdasokról*, szerk. Buda Attila – Palkó Gábor – Pataky Adrienn, PIM, Budapest, 2017, 409–410.

9 „Egy mai regényhős, aki sportoló, s egy mai történet, amelyik javarészt sportkörnyezetben játszódik, már-már olyan keret, ami érdemén felül alkalmas rá, hogy túlmutasson önmagán. S még arra sincs szükség, hogy az író különösebben törekedjék szimbolikus vagy allegorikus áthallásra.” Mészöly Miklós, *A létezés rekordja* = *Uő, A pille magánya*, Jelenkor, Pécs, 2006, 455.

és 1952 között a Bábszínház dramaturgja volt, maga is belülről ismert.

Bár a regény utal arra, hogy a korban az élsportolók sikereihez milyen politikaideológiai funkció társult, a Hildi és Bálint visszaemlékezései által kirajzolódó (ön)értelmezésben ez végig kimondottan külsődlegesnek és alkatidegennek mutatkozik. Az a szövegrész, amelyben a hivatalos-hatalmi és az egyéni perspektíva a legélesebben elválik egymástól, a bátkolosi utat beszéli el:

„Tulajdonképpen kint a BKS-en kezdődött az egész – ugyanis oda kézbesítették ki azt a »Sürgös« jelzésű levelet, melyben a versenyszervezési osztály felkérte a bátkolosi szereplésre. [...] A szervezési osztály – »véletlenül« – pontosan tudta, hogy Bálint hol található azon a napon; és sürgös is volt, hogy megtalálják, mert másnap reggel indulnia kellett.

A levél egyébként nagyon udvarias hangú volt. Bálint hírnevére és különböző érdemeire hivatkozott, melyekkel »már eddig is gazdagította népi demokráciánk szocialista sportkultúráját«. És hogy elvárják tőle, méltó teljesítménnyel teszi még emlékezetesebbé a falu Sztálin-szobrának felavatási ünnepélyét, »azon közvetlen élmény által, amit a fővárostól messze eső sportbarátoknak nyújt«.” (115–116.)

Az utazást egyszerre keretezi a rendszer számon tartó tevékenysége (az állambiztonsági szervek már 1948-tól „szoros emberfogást” alkalmaztak az élsportolókkal szemben)¹⁰ és tekintettel az időzítés nonszensz voltára („– És az országos? Két nap múlva ott kell indulnod.” [117.]) a sport reprezentatív társadalmi-ideológiai funkciójának az egyéni siker elé helyezése. Nem nehéz persze ezt a gesztust úgy értelmezni, hogy a politikai hatalom tulajdonképpen kívülről, erőszakosan befolyásolja az élsportolók közötti versengést (ahogy például részben hatalmi szó döntött arról a Rákosi-rendszerben, melyik futballista melyik csapatban játsszon), mintegy el is oszlatva azt az illúziót, hogy azok egyenlő feltételek mellett mérhetik össze erejüket. Hildi kommentárja szerint „Bálint attól kezdve változott meg. [...] a versenyzéshez való viszonyában is” (115.), s tudjuk, utolsó versenyén, Prágában a döntőben már nem hajlandó elindulni, sem a fegyelmivel való fenyegetés, sem a szakszervezetek által delegált, két különvonatnyi magyar szurkoló jelenléte miatt nem változtatja meg döntését. A katakrétikus elnevezésű faluban (mindkét tagja létezik településnevekben: pl. Báticaszék, Nagykolos) eltöltött délután és este elbeszélésében feltűnő, hogy bár az apropóhoz illő protokolláris esemény részletei és a hozzájuk tartozó szereplők megjelennek a szövegben, sőt a banketten a „Párt, a Szakszervezet, a Termelőszövetkezet, a Rendőrség, a Szabadságharcosok Szövetsége nevében, a tanácselnök a falu nevében – szinte mindenki felszólalt, aki ott ült velünk a főhelyen” (135.), a funkcionáriusok egyike sem kap hangot a szövegben, dióhéjban megismerjük viszont a tanácsháza öreg portásának, egy moldvai székelynek a történetét.

---

10 Vö. Takács Tibor, *Büntetőterület. Futball és hatalom a szocialista korszakban*, Jaffa, Budapest, 2018, 31–61.

Hildi meglehetősen szenzuális narrációja miközben többek között a vendégszoba illatairól is részletezően számol, nem közvetíti a politikai beszédmódot. A futó persze maga is hivatalból van jelen, képviseli azt a szervezetet, amely ide küldte, de még inkább a pártirányítás alatt működő élsportot, ugyanakkor az elbeszélés többször utal arra, hogy ezzel a szereppel nem tud azonosulni: zavarba jön, amikor a helybeli futballistákat kell köszöntenie, s idegenkedve utazik a Sporthivatalnak a faluban nagy látványosságot jelentő „fekete luxusautóján”.

Nehéz nem ironikusan olvasni a regény zárlatát, melyben arról értesülünk, hogy a Sportkiadó a „Mi bajnokaink nagy példányszámú és népszerű könyvsorozatukban, *A báta kolosi hős* címen” jelentetett meg „egy életrajzt Bálintról [...] Bangó és Bartosi írták közösen” (165.). Nemcsak azért, mert az egyik szerző, Bálint ifjú edző- és versenytársa, a falusi út előtt ekképp fejezi ki aggodalmát: „– Csak aztán bele ne adjon mindent. A végén még ő lesz a báta kolosi hős” (118.), vagyis abból lesz a „hivatkozott” könyvcímbe heroizmus, amihez eredetileg a „jóslatban” semmi ilyesféle értéktételezés nem kapcsolódott, de azért is, mert noha Bálint konkrét eredményeiről nem sokat közöl a regény (dacára annak, hogy „[h]a jól összeszámolom, kevés olyan napunk volt a tíz év alatt, mikor Bálint ne készült volna valami versenyre” [122.]), annyit megtudunk, hogy 1953-ban Bécsben Európa-rekordot ért el, vagyis adódott volna épp más helynév is az epitheton ornanshoz. Az ötvenes évek elején a Sport Lap- és Könyvkiadó *Életrajz Regények* című sorozatában főként szovjet munkák fordításai jelentek meg, voltak közöttük futókról szólók is, de az akkor mindössze 25 esztendő Papp Laci élete is regényes formát öltött (*Kiütéssel győzött...*). Molnár Károly szintén 1951-es Zatopek-könyve a kollektív amnézia vagy inkább alulinformáltság jegyében épp azt a címet viselte (*Az akarat diadala*), amit Leni Riefenstahl az 1934-es nürnbergi nemzetiszocialista pártgyűlésről készített filmjének állítólag maga Hitler adott (*Triumph des Willens*). Mészöly annyiban persze el is maszkírozza ezt a hagyományt, hogy természetesen akkoriban sem sportolók ragadtak tollat, hogy „irodalomba” öntsék valamely versenytársuk pályafutását. *Az atléta halála* mottójának feltüntetett szerzője („Ozolin, a rekorder”) nem volt ismeretlen a honi olvasóközönség előtt, hiszen a rúdugró Nyikolaj Ozolintól 1949 és 1951 között három könyv is napvilágot látott magyarul, közülük a magyar sajtóban bőszen „reklámozott” *Az erő és állóképesség titka* címűt, melyben az edzéstechnikai útmutatás mellett jut hely Lenin sportemberi nagyságát is méltatni, 1 forint 30 fillérért lehetett megvásárolni 1949. november 20-án a Magyarország–Svédország futballmérkőzésen a Megyeri úti stadionban. Magában a mottóban („Gyorsabban, magasabbra, távolabbra”) persze az olimpiai szlogen (citius, altius, fortius) visszhangzik, azt a gesztust, hogy itt mégsem Coubertin báró vagy Domonkos-rendi barátja, Henri Didon a forrás – hanem az az Ozolin, aki már csak azért sem versenyzett sosem olimpián, mert a Szovjetunió először 1952-ben szerepelt a játékokon –, lehet úgy értelmezni, mint ami „azzal szembesíti az olvasót, hogy az eredeti olimpiai

eszme mennyire torzult, »meghamisított« formában valósul meg ilyen viszonyok között”.¹¹ Mivel a paratextust nem elbeszélő, hanem szerzői szövegnek tekinthetjük, Mészöly tulajdonképpen a sporttematizáló beszédmódnak épp azt a regiszterét idézi meg általa, melytől aztán műve végig távolságot tart – újraolvashatósága részben épp e távolságtartásból fakad.

A szöveg létrejöttét a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatói Ösztöndíja és az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP pályázata támogatta.

---

¹¹ Farkas Zsuzsanna, *A metaforák szerepe Az atléta halála értelmezésében*, Alföld 2013/1., 111.